

יוחנן פרס ואליעזר בן־רפאל. קירבה ומריבה – שסעים בחברה הישראלית.
תל אביב: עם עובד והמכללה האקדמית ספיר. 2006. 296 עמודים

דן סואן*

ספרם של יוחנן פרס ואליעזר בן־רפאל הוא בראש ובראשונה ספר טוב וגם שימושי. טוב, משום שהוא משרטט תמונה בהירה של השסעים העיקריים בחברה הישראלית: הלאומי, העדתי, הדתי-חילוני והאידיאולוגי. שימושי, מפני שלאורכו משרטטים המחברים תמונה רחבה, שהקורסים על החברה הישראלית הניתנים באקדמיה מבקשים להקנות לתלמידיהם. מטרת הספר, על פי ניסוח המחברים, הן למפות את מערכת השסעים, לנסות להסביר כיצד נוצרו, ולהסתכן בנבואה אם יימשכו ובאיזה אופן. מסקנתם האופטימית, שלא הכל יסכימו אתה – ושהם מזימים אותה בעצמם בשולי אחדים מפרקי הספר – היא שהעיונות שנדונו בספר נוטים להצטמצם, אך לא להיעלם. שני משפטי הסיום של הספר מתמצים את האופטימיזם המופלג של המחברים: "מול תהליכי המריבה מופיעים גם תהליכים ממתנים ואפילו מקרבים. החשוב והמבטיח מבין תהליכים אלה הוא התחזקות האדם הרבת־תרבותי, שהוא בן בית בתרבויות אחדות ומסרב לבחור ביניהן" (עמ' 273).

הספר בנוי מתשעה פרקים ודיון מסכם. הפרקים משרטטים את תמונת השסעים והעיונות, ובדיון המסכם מביעים המחברים את דעתם על תמונת המצב שהתוותה לפניו. הפרק הראשון מציג בפני הקורא את מושגי היסוד הנדונים מאוחר יותר בהקשר הישראלי מתוך שרטוט הקונפליקטים המטלטלים את החברה הישראלית. בין המושגים הזוכים לטיפול תמציתי ויעיל נמנים הפלורליזם, שסעים חברתיים, זהות, סובלנות, ריבוד, עולמיות (גלובליזציה) ורב תרבותיות. בתוך הדיון משלבים המחברים גם היכרות עם גישות תיאורטיות שמאפשרות הבנה עמוקה של המושגים הללו.

הפרק השני מתווה את דיוקנה הסוציולוגי של ישראל. הוא עומד על מה שהמחברים מכנים "אבני הבניין הבסיסיות של החברה בישראל" ומנתח את מקורות השסעים בה: הקונפליקט הלאומי, הקונפליקט האתני הפנים־יהודי והקונפליקט הדתי-חילוני. המחלוקת האידיאולוגית, שבפרק ט' מיוחסת לה משמעות קיומית, משום מה אינה נזכרת בפרק זה. עוד עוסק הפרק בגורמים שמחזקים את הלכידות הישראלית, למצער ככל שמדובר במגזר היהודי של האוכלוסייה (האויב המשותף, הזהות היהודית, השפה הייחודית והבלתי מובנת לזרים, התפתחותה הכלכלית המואצת של ישראל והדמוקרטיה הישראלית). "קריאת הכיוון" של המחברים היא שאמת המידה המרכזית שעל פיה יש לבחון את החברה הישראלית היא מידת התסכול, העוול והסבל הנגרמים בה לקבוצות חלשות. עם זאת, הם קוראים שלא לתת לנקודות ראות אלו עמדת מונופול, ולו כדי שלא לראות "רק את הפינות החשוכות" (עמ' 44).

פרקים ד"ט' מבוססים על ניתוח של ארבעה מדגמים אקראיים: 1,200 נסקרים בשנת 1999, 1,159 נסקרים בינואר 2000, 1,911 נדגמים באוגוסט 2000, ו־663 נדגמים באוקטובר

* המחלקה הרב תחומית במדעי החברה והרוח, המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון ובית הספר למוסמכים, מכללת סמינר הקיבוצים

2000. הבעיה העיקרית היא שכל הסקרים סמוכים זה לזה ונערכו לפני המפץ הגדול של מאורעות אוקטובר 2000, שבהם התעמתה משטרת ישראל כזכור עם מפגינים מקרב ערביי ישראל, פתחה באש לעברם, הרגה 13 מהם ופצעה רבים אחרים. ההשפעה הקטקליזמית של אירועים אלה על השסע היהודי-ערבי – העמוק מבין השסעים בישראל גם לדעת המחברים – אינה באה לידי ביטוי בניתוחים.

שסע זה, היהודי-ערבי, הוא עניינו של הפרק הרביעי, שמעלה שתי שאלות עיקריות: מה מקומו של שסע זה בין שאר השסעים בחברה הישראלית, ואם הוא נוטה להעמיק ולהתרחב או שמא להצטמצם. המחברים מנסים למצוא את התשובות באמצעות ניתוח הזהות החברתית של שני המגזרים, היהודי והערבי, וכן באמצעות ניתוח המרחקים החברתיים ביניהם ובחינת ההשפעה ההדדית שלהם זה על זה. הם עושים את ההבחנה החשובה בין אמר לעשה, בין עמדות שני הצדדים ובין התנהגותם. מסקנתם הכללית היא שתחושת השייכות של ערביי ישראל לחברה הישראלית יורדת ושתפיסת היחס ההדדית (של היהודים את הערבים ולהפך) נעשית שלילית יותר. גם הנכונות למפגש בין הצדדים פוחתת והולכת, ופירוש הדבר, לדידם, שהשסע מחמיר. זהו בעצם הפרק הפסימי ביותר בספר, והוא מנוגד להצהרות האופטימיות שהביעו המחברים בראשית הספר. כאמור, הפרק מבוסס על סקרים שנערכו לפני מאורעות אוקטובר, ויש להניח שמסקנתם הייתה פסימית עוד יותר לו התבססו על סקרים שנערכו מאוחר יותר.

הפרק החמישי עוסק בקונפליקט בין דתיים לחילונים ומגדיר אותו כעימות העמוק, הרחב והמרכזי מבין העימותים המפלגים את מה שהם מכנים העם היהודי-ישראלי. לפני ניתוח הממצאים של המדגמים מנתחים המחברים את הדתיות-חילונית כרצף ועומדים על הגורמים המפרידים (פער תרבותי, ניגודי אינטרסים) והמקרים בין הציבור הדתי לחילוני. הפרק בוחן את הדתיות ואת השפעתה על תחושת השייכות לחברה הישראלית, את המתחים בין קטגוריות דתיות שונות ואת הקשר בין דתיות לאידיאולוגיה פוליטית. לבסוף מסכמים המחברים את שתי הגישות הרווחות באשר להתפתחות השסע הזה: הגישה האינטגרטיבית, החווה צמצום של השסע, והגישה הקונפליקטואלית, החווה את החמרתו. הם מחווים את דעתם שלהם באומנם שעל סמך ממצאי מחקריהם המנותחים בפרק, השסע צפוי להתחדד ולהגיע לכלל מאבק מתקטב והולך. גם זו מסקנה פסימית שאינה עולה בקנה אחד עם האופטימיות שהביעו בראשית הספר.

הפרק השישי עוסק בשסע העדתי, שלדעתם הולך ומאבד מחומרתו. המחברים מביאים אסמכתאות לכך שהחפיפה בין הקונפליקט הבין-מעמדי לקונפליקט הבין-עדתי הולכת ומצטמצמת. לדעתם חלה התקרבות בין אשכנזים למזרחים. עם זאת, הם עומדים על ההיבט הפוליטי של השסע העדתי ועל השפעתו על המפה הפוליטית בישראל. על סמך ניתוחי מדגמיהם מגיעים המחברים למסקנה שהעדתיים ממלאים תפקיד פחות ופחות חשוב במרחב החיים של הפרט בישראל. עוד הם אומרים שהשסע העדתי השתנה לא רק מבפנים אלא גם מבחוץ, מפני שהופיעו עימותים חמורים ודחופים יותר שהופכים אותו למשני. ראוי לציין עם זאת שאפילו על פי ממצאי הסקר שלהם עצמם, 35% מהמזרחים, 23% מהאשכנזים ו-25% מהישראלים הצהירו שמוצאם העדתי חשוב להם או חשוב להם מאוד. 24% מהמזרחים ו-47% (!) מהאשכנזים הגדירו את זהותם בצורה כזו או אחרת בהתבסס על מוצאם האתני.

הפרק התשיעי עוסק במחלוקת הקיומית בין ימין לשמאל. הפרק מתאר את התפתחות טווח המחלוקת הרחב מאז מלחמת ששת הימים ומסביר כיצד הפכה בעיית השטחים לנושא

מרכזי בכל מערכת בחירות מאז 1969. הפרק בוחן את הזיקה בין האידיאולוגיה להתנהגות הפוליטית ובודק את השפעת הגורמים הסוציו-דמוגרפיים על העמדות הפוליטיות. עוד הוא עוסק בהשתלבות הממד הפוליטי של ימין-שמאל במערכת האמונות והדעות של הציבור היהודי-ישראלי. לסיכום הפרק מביעים המחברים את דעתם, שהדומיננטיות של הנושא המדיני-ביטחוני ושל השסע ימין-שמאל הצטמצמה במקצת. לטענתם, המחלוקת בין ימין לשמאל אינה מגיעה לידי הכרעה משום שכל אחד מהצדדים חושש מיישום מלא של הפתרון שלו הוא מטיף, ומאזן החששות יוצר שיווי משקל יציב. יתרה מזאת, המחברים מסבים את תשומת הלב לכך שבכל פעם שממשלת ישראל מתקרבת לנקודת הכרעה מדינית כזו או אחרת נמצא גורם שכולם התפתחות זו! כך או אחרת, יש לציין שהספר נכתב לפני ההתנתקות ופינוי גוש קטיף, והמתח שנוצר אז בין ימין לשמאל לא בא לידי ביטוי במדגם הנבדק.

בצד הטיפול בשסעים שבחברה הישראלית מייחדים המחברים שני פרקים לניתוח יחסי הגומלין בין הישראלים הוותיקים לגלי העלייה מחבר המדינות ומאתיופיה. הפרק העוסק בעולי חבר המדינות עוסק לכאורה בשסע שבינם ובין הוותיקים. הפרק העוסק בעולי אתיופיה מתמקד בכעיות הקליטה הייחודיות של קבוצה זו, הנובעות מהפער הגדול בין תרבות העולים ובין התרבות הישראלית המודרנית, וכן מצבע עורם. כל אחד משני הפרקים מעלה שאלות חשובות ומלווה בניתוחים מעניינים. בעיקר ראויות לציון השאלות האם ישראל מסוגלת להתמודד עם שוני שמתבטא בצבע עור ובהופעה חיצונית, ומהם המאפיינים המגדירים יהדות. בפרק הפתיחה מגדירים המחברים שסע חברתי כצירוף של שני ממדים: גודל הפער התרבותי בין שני מגזרים וחומרת הקונפליקטים ביניהם. דומה שעל פי אמת מידה זו אפשר לכלול את הסוגיה האתיופית במסגרת השסעים הנדונים בספר, אך ספק אם המפגש בין עולי חבר המדינות ובין ישראל הוותיקה מצדיק גם הוא שימוש במונח זה.

לסיכום, לספר תרומה לא קטנה להארת הקונפליקטים המשבשים את חיי היומיום של החברה בישראל. הוא כתוב בלשון בהירה ושווה לכל נפש, וגם אינו עמוס במונחים מקצועיים שיש בהם כדי להרתיע מי שאינם סוציולוגים. עם זאת, ראוי להעיר שמהוצאה בעלת מוניטין כעם עובד (קל וחומר מספריית אופקים שלה) אפשר היה לצפות הן להקפדה גדולה יותר בעריכה ובהגהה והן להשקעה באסתטיקה ובצורה. הגרפים (למשל תרשים ד.2, תרשים ד.5 ותרשים 4.ז) אינם עושים הבחנה גרפית בין הקטגוריות. במקרים אחרים נדרשו להצללה בלתי מובנת (כמו בתרשים 1.ז ובתרשים 2.ז). יתרה מזאת, במקרים רבים אין עמודי הטקסט ממוספרים, אם בראשם מופיע לוח או ראש פרק. אבל מעל לכל, בספר נפלו לא מעט שגיאות שאפשר היה למנוע בעריכה קפדנית יותר ובהגהה קפדנית יותר. כמה מהלוחות (למשל לוח ה.9, לוח ו.1 ולוח 3.ו) משובשים כל כך עד שקשה להבין את הטקסט. את כל הסרכות הללו בהחלט אפשר היה למנוע.